
UDK 821.163.42.09:398
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 5. X. 2006.

Stipe BOTICA
Filozofski fakultet u Zagrebu

HRVATSKA USMENOKNJIŽEVNA BAŠTINA U SUVREMENIM ZAPISIMA

Sažetak

Ovaj rad pokazuje život hrvatske usmene književnosti na temelju suvremenih zapisa, nastalih u novije vrijeme na području Hrvatske i među Hrvatima u Bosni i Hercegovini. Suvremeni autentični zapisi pokazuju odlike književno-teorijske naravi i sve mijene koje prate suvremene tipove usmene književnosti. Važno je bilo pokazati izvorna obilježja suvremenih zapisa i njihovo supostavljanje u cjelovit korpus hrvatske usmene književnosti. Glavna je svrha rada pokazati da usmena književnost nije samo relikv prošliosti i da se ona prirodno uklapa u ukupnost života neke sredine, u svakom povijesnom trenutku, pa i u ovom našem vremenu. Nekoliko učestalijih motiva iz povijesti hrvatske usmene književnosti žive do danas. Vrijedno ih je promotriti i u izvornom izvedbenom obliku i u zapisu. Naši primjeri pokazuju da su se klišeizirani sižeji dobro usčuvali, iako u nešto promijenjenom obliku, da su i dalje izrazito uporabljivi, funkcionalni. Njima se uspostavlja veza sa starijim arhetipskim oblicima koji su, kad se dugo izvode, bezuvjetno varijentni, odnosno nastavljaju život usmene književnosti.

Ključne riječi: *usmenoknjiževni oblici danas, izvedba, zapis, usmenoknjiževni rodovi i vrste.*

Uvod

Sintagma ključna za ovo razmatranje mogla bi glasiti: *usmenoknjiževni oblici danas*¹, a može se shvatiti i kao važno književno-teorijsko pitanje. Tim više ako se pod ovim misli na izvedbene pojavne oblike usmene književnosti u naše vrijeme, najčešće osporavane, jer zapise – kao sekundarni vid života usmene književnosti – nitko ne dovodi u pitanje. Općenito, naše vrijeme dovodi u dvojbu postojanje tradicionalnih usmenoknjiževnih vrsta u recentnoj izvedbi, i u suvremenim uvjetima života. To se posebice odnosi na neke vrste usmene književnosti. Ipak, temeljna je postavka ovoga rada: u hrvatskoj sredini još uvijek postoji usmena književnost u izvedbi, štoviše u brojnim izvedbenim mogućnostima. Kao ilustraciju ove tvrdnje mogle bi se navesti brojne suvremene *snimke* s terena u većem broju zapisa raznih djelatnika i ustanova. Posebice to potvrđuju radovi djelatnika Instituta za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu, otiskivani, među ostalim, u *Narodnoj umjetnosti*. I drugdje se mogu naći relevantni podatci o tome, pa i suvremeni zapisi otisnuti i u drugoj recentnoj periodici.² Dio takve periodike slabo je uklopljen u hrvatske stručne tijekove jer se vrlo često, kao lokalna i pučka, zaobilazi u stručnoj javnosti, a još češće i namjerno minorizira. O ovakvoj građi ima nešto podataka i u knjigama³,

-
- 1 Jednu verziju rada, znatno kraću, pod naslovom "Frakventni usmenoknjiževni oblici danas" pripremio sam za zbornik 3. *Hrvatskog slavističkog kongresa* koji je održan u Zadru. U tom su radu samo naznake onoga što se od usmene književnosti može naći u suvremenim uvjetima života. Kraći oblik rada, ali samo s primjerima koji su nastali na području Republike Hrvatske, otisnut je u *Narodnoj umjetnosti. Hrvatskome časopisu za etnologiju i folkloristiku*, br. 42/2, Zagreb, 2005., str. 127-154. Ima i nešto preinaka koje su proizašle iz cjeline zamišljene teme, a cjelina svakako računa na usmenoknjiževno blago hrvatskoga naroda ma gdje on živio.
 - 2 Postoji brojna literatura o tome, među ostalim i moj rad "Hrvatska usmena književnost u zapisima studenata Pedagoškog fakulteta Sveučilišta u Mostaru", u: *Motrišta*, Mostar, lipanj 2000., str. 101-124.
 - 3 Među ostalim i u knjizi BOŠKOVIĆ STULLI, Maja: *O usmenoj tradiciji i životu*, Konzor, Zagreb, 1999.; DRAGIĆ, Marko: *Deset kamenih mačeva*, Nakladna kuća Sveti Jure, Baška Voda, 1999. i *Od Kozigrada do Zvonigrada*, Nakladna kuća Sveti Jure – Ziral, Baška Voda – Mostar, 2001. To se još bolje vidi u autorovoj obradbi cjeline usmenoknjiževnoga blaga Hrvata u Bosni i Hercegovini *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine*, otisnutima u ediciji HRVATSKA KNJIŽEVNOST BOSNE I HERCEGOVINE U 100 KNJIGA. Tu su **Proza, drama i mikrostrukture** (knj. br. 5), **poezija**.

a svojedobno je učinjena i opsežna analiza postojećega stanja i dokumentirana brojnim primjerima.⁴

Za teorijski opis novih zapisa oslonit ću se u prvom redu na odabrane zapise koji su nastali 2002. u seminaru predmeta “Hrvatska usmena književnost” na Odsjeku za kroatistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Uzorak će biti petnaestak radova u kojima su relevantni zapisi i svi su nastali od siječnja do svibnja 2002. U odabranim je radovima dosta građe za primjeren opis.⁵ U ovom je vremenu, inače, nastalo deset svezaka/fascikla (svaki ima približno 500 stranica) studentskih zapisa, i to pet svezaka u Zagrebu, četiri u Osijeku, jedan u Mostaru.⁶ Kad se ova velika količina *kvantificira* po vrstama, kako je inače u svim dosadašnjim svescima, dobije se približan pregled usmenoknjiževnih rodova i vrsta novih zapisa.⁷ Ovdje, u ovih deset svezaka, nalaze se:

- **lirske pjesme** (svih motiva i tipova). 1800 primjera i više od 5000 dvostihova
- **epske pjesme** (i pučko epsko kazivanje): 48 primjera
- **priče** (raznih vrsta):
 - bajke* (i *bajkovite priče*) – 130 primjera
 - predaje* – oko 300 primjera
 - legende* – stotinjak primjera
 - basne* – 22 primjera
 - anegdote* – oko 500 primjera
 - vicevi* – preko 1600 primjera
 - pričanja iz života* – dvadesetak primjera
 - šale/pošalice* – stotinjak primjera

4 BOTICA, Stipe: *Lijepa naša baština*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1998., str. 113-212.

5 Svi se zapisi čuvaju u kartoteci Katedre za hrvatsku usmenu književnost pri Odsjeku za kroatistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Prije vremena našega rada tu se od 1986. (do 1999.) nalazi još 46 svezaka, s približno 21000 stranica. Skraćenica, kad se citira ova građa, jest: Vl. rkp., i godina nastanka građe.

Za našu se temu moglo uzeti i one radove koje su učinili studenti tadanjega Pedagoškog fakulteta u Mostaru, a fascikirani su pod nazivom MOSTAR 2002. i imaju 206 gusto tipkanih stranica.

6 U Osijeku su zapisivali studenti kroatistike Pedagoškoga fakulteta Sveučilišta u Osijeku, a u Mostaru studenti kroatistike Pedagoškoga fakulteta Sveučilišta u Mostaru.

7 Dopušta se odstupanje od +-5%.

- **usmenoknjiževne drame:** tridesetak primjera (najviše vezano uz martinjske svečanosti i pokladna događanja)
- **govornički oblici** (raznih vrsta i tipova)
 - zdravice* – 52 primjera
 - basme/zaklinjanja* – 46 primjera
 - brojalice* – 30 primjera
 - brzalice* – 83 primjera
 - hvale* – 27 primjera
 - rugalice* – 45 primjera
- **sitni oblici** (raznih vrsta i tipova)
 - poslovice* (i *poslovični oblici*) – oko 1300 primjera
 - zagonetke* – 280 primjera
 - grafiti* – oko 2100 primjera (samo je studentica Ivana Šunc, u Zagrebu, prikupila 1168 primjera)
 - epitafi* – 255 primjera.

Među zapisima ima još mnogo građe (primjera) koja izravno ne pripada usmenoknjiževnim vrstama iako im je stilizacijama bliska, primjerice: obilje *spomenara*, *dnevničke građe*, *pučkih epskih pjesama*, *starogradskih lirskih pjesama/pjesmica*, *mudrih misli*... Po duhovnom srodstvu tu je još raznovrsna etnološka građa: opisi (i događaji) uz blagdane, popratnice godišnjih događanja, “govorenja” uz radove i raznovrsne životne zgode. Ovo je, međutim, izvan našega sadašnjeg naslova.

Prije ispisa i interpretacije prikladnih primjera ovdje mi je istaknuti predan, uporan i stručan rad svojih studentica/studenata koji su obišli mnoga područja Lijepe naše i druga mjesta gdje žive Hrvati. Tu su popisali, postavili u primjeren kontekst, prokomentirali raznovrsne primjere usmenoknjiževne (i druge) građe. Najčešće su, kao *pouzdati i stručni zapisivači*, učinili i sve ono što je potrebno zapisima: naveli imena kazivača, tragali za stvarateljem određene književne strukture, precizirali mjesto i vrijeme zapisa, naznačili popratne okolnosti itd. Ističem ovdje i činjenicu koja još nije dovoljno istražena i vrjednovana u folkloristici: pred nama je mnoštvo (na desetke) *izvrsnih kazivača (možda i tvoraca) usmenoknjiževnih tekstova* do kojih su samo oni marljivi i uporni zalju-

bljenici kroatistike uspjeli doći. Ovomu fenomenu (vrsnim zapisivačima i kazivačima!) treba posvetiti dostojnu pozornost. I stoga je šteta što nije dovoljno istražen, ni valoriziran, ovaj segment usmenoknjiževne komunikacije.

Predočen popis tekstova, kvantifikacija, nema osobitoga smisla ako se ne kvalificira, tj. odredi po svojim unutarnjim književnim obilježjima.

Ovdje ciljanim odabirom donosim nekoliko radova iz svih usmenoknjiževnih vrsta. Svi su primjeri otisnuti u onom obliku kako su ih zapisale studentice (studenti). I naslovi su tu postavljeni kao u izvorniku. Nadam se da su u najvećoj mjeri poštivali zakonitosti autentičnoga govora sa svim mjesnim specifičnostima.

1. Lirske pjesme

Sveti brojevi

*Dvanaest apostola,
jedanaest djevi umoljeni,
deset Božji zapovjedi,
devet nebi nebeski,
osam kori anđeoski,
sedam Gospini radosti,
šesto voda kamen nosi.
Pet na Isusu rana,*

*četiri evanđelista:
Matej, Ivan, Luka, Marko.
Tri su patrijarha:
Abraham, Izak, Jakov.
Dvi su tajne pred Bogom slavne:
Jedan je jedini Bog slavni koji nas
čuva i brani.*

(Gornji Volar, Sjeverna Bosna, kazivala Olga Tadić, r. Tolić, 1944. u Gornjem Volaru gdje je i živjela do 1993., a od tada u Grubišnom Polju; zapisala studentica Ivana Tolić, Vl. rkp. 2002e, str. 107.)

Sveti Ivo crkvu gradi

*Sveti Ivo crkvu gradi,
ni na nebu ni na zemlji,
u oblaku na ogranku.
Ni drveta, ni kamena,
već od lišća bršćanova.
Kad je Ivo crkvu dogradio,
tu je Isus dolazio,
svetu misu govorio.
Marija ga majka zove:
"Oj Isuse, zlato moje,
mnoge duše tu biše,
u raj doći ne mogaše.
Jedna duša ne mogaše,*

*starijega ne slušaše;
druga duša ne mogaše,
pravo zajma ne vraćaše;
treća duša ne mogaše,
za krivo se kunijaše.
Oj Isuse, zlato moje,
pusti i onim dušicama
nek i one idu u raj!"
"O Marijo, majko moja,
neću ja njima dat modar plamen
da izgore u plamenu".
O Isuse budi hvaljen,
po sve vijeke, vjeka. Amen.*

(Polje Bijela, Konjic, kazivala Ljubica Trboglav, rođ. Zovko, 1929. u selu Polje Bijela kraj Konjica; zabilježila studentica Mirna Pekić, Vl. rkp. 2002c, str. 499-500.)

Tekla Sava od brijega do brijega

*Tekla Sava od brijega do brijega,
nit od kiše nit od bijela snijega,
već od suza posavačkih cura.
Ide petak i nedjelja mlada,
svaka draga draganu se nada,
svaka svome, a ja nemam kome.
Moje milo Savu zamutilo,
nosila ga Sava do Svilaja,*

*a tamo ga Sava iznijela.
Tu prolaze Svilajke djevojke,
tu prolaze ovako govore:
"Bože mili, ja lijepa junaka,
da li ga je oženila majka?"
Mrtvo tijelo, jezik progovara:
"Jeste mene oženila majka,
mutnom Savom i zelenom
travom".*

(Modran, Derventa, kazivala Ivka Kljajić, rođ. 1960. u Modranu, zapisa-la studentica Marina Martić, Vl. rkp. 2002d, str. 23.)

Ja posadi vitu jelu

*Ja posadi vitu jelu,
blizu puta na kamenu.
Lito projde, zima dojde,
a ja jele ne obajдох.
Kad ja dojdoh vitoj jeli,
ispod jele voda dere,
sa srid jele čele lete,
sa vr' jele biser kaplje.
Tuj dolaze čobanice,
vikale i 'košutice:
"Bješt otale, čobanice,*

*eto lovca Ercegovca!
Lovac će vas uloviti,
caru će vas pokloniti,
u robiji vi bit' ćete.
Tražit će vas vaša majka
i pitat će vite jele:
'Moja jele, nesritnice,
di su moje čobanice?'
'Pitaj lovca Ercegovca!'
Ode majka kukajući,
kukajući, plakajući.*

(Kupres, kazivala Bosiljka Mihaljević, rođ. 1925. u Zloselima; zapisala studentica Ivana Barišić, Vl. rkp. 2002d, str. 71.)

Divojka je ružu brala

*Divojka je ružu brala,
sa ružom zaspala.
K njoj dolazi mlado momče,
brudi divojče:
Ustan gori, divojčice!*

*Što si zaspala?
Ruža ti je uvenula,
što si ubrala.
Dragi ti se oženio,
što si gledala.*

(Kupres, kazivala Bosiljka Mihaljević, rođ. 1925. u Zloselima; zapisala studentica Ivana Barišić, Vl. rkp. 2002d, str. 75).

Šuičkinja Mara

*Pasla ovce Šuičkinja Mara,
 pasla ih je ispod Malovana.
 S njom porede dva Jakšića mlada,
 oba mlada, oba Mari draga.
 Mara njima jeste besidila:
 "O bora vam, dva Jakšića mlada,
 oba mlada, oba meni draga,
 ne mogu vam obim biti ljuba!
 Okrećite bile ovce svoje,
 okrećite podno Malovana.
 Kad ja mahnem vezenom
 maramom,
 poletite dva Jakšića mlada,
 koji meni ponajprije dođe,
 onoga je vezena marama!"
 Kad ujutro malo osvitalo,
 Mara krenu povrh Malovana,
 braća krenu podno Malovana,
 obadva se pinom zapinila:
 Pero bilom, Nikola krvavom.
 Niko pade, a Pero dopade.
 Gleda Mara u Perine oči;
 umro Pero, pokojna mu duša!*

*Pođe gledat u Nikine oči;
 umro Niko, pokojna mu duša!
 Izletiše prid žalosne majke,
 tri žalosne zakukale majke.
 Zakukala Nikolina majka:
 "Ovo jest mog Nikole burma!"
 Zavikala mladog Pere majka:
 "Ovo jest moga Pere pero!"
 Izletila majka Marina:
 "Ovo jest Marina marama!"
 Trče gledat prižalosne majke.
 Kad dođoše uvr' Malovana,
 sve troje ih bilo preminulo.
 Tu su majke zakopale sinke,
 među njima Šuičkinja Mara.
 Kroza zemlju ruke sastavljali,
 u rukama im zelene jabuke.
 Oko njih su voće posadili,
 tko je željan neka voća jede.
 Oko njih su vodu navratili,
 tko je žedan neka vodu pije,
 neka njima pokoja nazivlje.*

(Šujica, kazila Bosiljka Barišić, rođ. 1928. u Šujici; zapisala studentica Ivana Barišić, Vl. rkp. 2002d, str. 79-80.)

2. Kratke pjesmice

a) O piću i kartanju:

*Alaj sam se rakije natuka,
jedva sam se do kuće dovuka.*

*Volin popit, to su moje stvari,
tako me je naučija stari.*

*Kad popijem sto litara vina,
ne bojim se svita polovina.*

*Što bećara u srce udara,
bokal vina i divojka fina.*

*Lipo ti je kad se vino pije,
još je lipše kad se nadolije.*

*Koji momak ne zna šije, šete,
podajte mu igle neka plete.*

(Široki Brijeg, kazivač Ljuban Milićević; zapisala studentica Marijana Škegro, Vl. rkp. 2002d, str. 58-63.)

b) Obilježja mjesta i ljudi. Običaji:

*U Nuštru su četiri bećara,
doktor, popa i dva veterinara.*

*Nimci selo, nema željeznice,
čekaj lolu, doć će na traktoru.*

*Ej Vinkovčani, šta bi bilo fino
da se Bosut pretvori u vino.*

*Da je Isus Hercegovac bio,
ko bi njega razapeti smio.*

(Nuštar, kazivao Ilija Šimunić, rođ. 1944. u Nuštru, veterinar; zapisala studentica Jasna Šarić, Vl. rkp. 2002c, str. 468-478.)

Lirske pjesme u našem su ispisu najčešće *inačice* već prije poznatih motiva. Gotovo da i nema dosad poznatih usmenoknjiževnih lirskih motiva, u dugotrajnoj zapisivačkoj praksi Hrvata⁸, a da ih nema među ovim zapisima. U hrvatskoj usmenoj lirici, inače, prednjače dva motiva: *ljubav* i *ljepota* u svim svojim pojavnim oblicima, što se i ovdje nazire. I

8 Prikladna literatura o tome može se naći u knjigama: DELORKO, Olinko: *Lirske narodne pjesme*, PSHK, knj. 23., Matica hrvatska, Zagreb, 1963.; BOTICA, Stipe: *Usmene lirske pjesme*, Stoljeća hrvatske književnosti, Matica hrvatska, Zagreb, 1996.

drugi poznati motivi hrvatskoga lirskog pjesništva, pretočeni u pjesme uspavanke, molitvene pjesme, ljubavne, razne prigodne, romance, balade itd. ovdje su ostvarene u različitim varijantama. U odnosu na ranije zapise hrvatskih lirskih pjesama, ovdje – u novim *inačicama* – najčešće su kraći stihovani ostvaraji. I što je značajno za ove nove zapise, došlo je do određene diversifikacije i do narušavanja istovrsnoga stiha u cijeloj pjesmi. Naime, raniji su lirski ostvaraji obično u istome metričkom ustroju cijele strukture, a ovdje je ta stalnost narušena pa se izmjenjuju osmerci i deseterci, polustihovi i duži stihovi. Najčešće je to zbog “zaborava” kazivača, ali i zbog labave veze kazivačica/kazivača s glavnim “sadržajem” pjesme.

Predmetna stvarnost ovih pjesama različitoga je ishodišta, ali se uglavnom naslućuje da su proistekle iz snažne duševne situacije, izmiješavši se s raznoraznim asocijacijama, osjećajima i zapažanjima njihovih stvaratelja i korisnika. Načelno se može reći da su to često *fragmenti* nešto dužih lirskih pjesama koji su, iz daljine, doprli do našega vremena. Fragmentarnost je inače obilježje našega lirskoga usmenog pjesništva⁹, a ovdje su često, ponovimo to još jednom, i zbog “zaboravljivosti” kazivača¹⁰, zbog nedovoljnoga poticaja, zbog nedostatne duševne situacije. Naravno, i zbog slabašnoga prisjećanja na neke davno usvojene formule i cijele strukture i zbog relativne udaljenosti novoga vremena od stvarnoga svijeta te davne poezije.

Izvođenje pjesama najčešće je recitativom, glasnim skandiranjem, a ponegdje i pjevom, “pjevušenjem”. Recitiranje često navode i kazivači i zapisivači, a neke se poznate pjesme recitiraju na mjestu gdje se i događa sadržaj pjesme, kako je navela jedna zapisivačica.¹¹ U recitativnom ostvaraju ima prilično svojevoljnih formulacija, ponekad i dobrodošlih lirskom stiliziranju i svojevrsnom renoviranju (varijantiranju) već poznatih motiva. Time se, tim novim dodacima, i održava život neke strukture.

9 Usp. o tome DELORKO, Olinko: *Zanemareno blago*, Zagreb, 1979.

10 Često se kazivači pravdaju za neke motive da su ih znali, ali da su ih zaboravili, “ta, tko bi to sve popamtio”, rado ističu i time opravdavaju svoju “zaboravljivost”.

11 Ivana Barišić, Vl. rkp. 2002d, str. 28.

Ovi novi lirski zapisi upućuju i na jednu veoma izraženu pojavu, na pojavu *diversificiranja*. Možda se to najbolje vidi u novom zapisu već odavno poznatoga motiva koji je počinjao stihovima “Daj, divojko, ča si obećela”¹², gdje je kazivačica, umjesto recitiranja ili pjevanja stihova, prešala u *pripovijedanje*. To je sugerirano i naslovom “Daj mi, Ane, obećanje svoje”¹³, i relativno dugim pripovjednim postupkom, što nije tipično za lirsko nijansiranje u dobro uhodanom lirskom motivu. Moglo bi se, bez većih zaprjeka, sve pretvoriti u prave deseterce, inače tipične za veći broj varijanata ove pjesme.

Ovaj postupak diversificiranja u novim zapisima hrvatske usmene lirike trebalo bi detaljnije istražiti i obrazložiti. Naznačimo ga, zasad, kao činjenicu, brojnije potvrđenu, uz pretpostavku da bi to mogao biti i model i postupak *dekonstrukcije*¹⁴ relativno čvrstoga stihovanog sloga tradicijskoga lirskog pjesništva.

Od boljih i literarno relevantnih ostvaraja valja spomenuti i podosta *balada* i o nesretnim zaljubljenicima, o nesreći više aktera u ljubavi, raznim zaprjekama, nedaćama, ranjenicima (u gori), i svemu onome

12 Pjesma se pojavljuje i u štokavskim inačicama, sa zamjenicom *što* i *šta*, i u kajkavskim inačicama.

13 **Daj mi Ane obaćanje svoje:** *Devet cura na moru je pralo. Do podne je lipo vrime bilo, popodne je jugo popunilo, svih je devet u more bacilo. Osam ih je kraju priplivalo, a deveta u duboku moru. Viče Ana iz duboka mora: “Ko bi mene od zla izbavija, dala bi mu ljubiti lice”. A to čuje Ivane čobane i uskače u duboko more i on vadi Anicu divojku. “Daj mi, Ane, obećanje svoje”. “Ne budali, Ivane čobane. Ode će nas viditi monari. Rugat će se i meni i tebi di se ljubi momče i divojče. Već mi ajmo u polje zeleno”.*

Kad su došli u polje zeleno: “Daj mi, Ane, obećanje svoje”. “Ne budali Ivane čobane. Ode će nas viditi poljari. Rugat će se i meni i tebi di se ljubi momče i divojče, već mi ajmo u goru zelenu”.

Kad su došli u goru zelenu: “Daj mi, Ane, obećanje svoje”. “Ne budali, Ivane čobane, ode će nas viditi lugari. Rugat će se i meni i tebi di se ljubi momče i divojče, već mi ajmo biloj kuli”.

Kad su došli biloj kuli nježinoj: “Daj mi, Ane, obećanje svoje”. “Ne budali, Ivane čobane, ode će nas viditi stara majka moja. Rugat će se i meni i tebi”.

Ane se zatvorila u tavan i kaže materi: “O starice, stara majko moja, podaj Iknu svoje prosanice, podaj Iknu i žute mećanica, on je mene od zla izbavija!”

I stara njemu dala pure i metenog mlika da se prosera i Ivan je otiša i tako nije obljubija lice.

(Cera, Unešić, kazivala starica Matija Sunara; zapisala studentica Antonija Sunara, Vl. rkp. 2002c, str. 26a).

14 Vidjeti ovaj postupak u knjizi BITI, Vladimir: *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Matiča hrvatska, Zagreb, 2000.

što je uvjetovalo baladni izgled uopće¹⁵, pa odatle i hrvatskoga lirskog pjesništva.¹⁶

Vrijedno je spomenuti i desetak primjera *hrvatske dobrovolje*.

Nalazi se više primjera *molitvenih pjesama*, molitvica, što je zanimljivo sa širega hrvatskog područja, makar se u više primjera naslućuje njihov štokavski ikavizirani arhetip.

Veći broj *kraćih lirskih struktura (dvostihova)* u novim zapisima zaslužuje posebnu pozornost. Ovaj specifikum hrvatskoga, ali ne samo hrvatskoga pjesništva – da se misao, asocijacija, duševno stanje zaokruži dvama deseteračkim stihovima – zaslužuje stručnu riječ zbog iznimne vrsnoće *ukrašenoga govora* kojim se tako obilno služe svi korisnici usmenoknjiževne komunikacije. Nije to neko bezvezno i nepromišljeno, ishitreno “bećarsko” raspjevano nadmudrivanje ili djevojačko “zanovijetanje”, nego najčešće duboko proživljeno i uspješno sročeno nabreklo (osjećajima, dušom, srcem...) stanje. U našim je primjerima primjetna lakoća versificiranja, stiliziranja. Kao da su se u ovim stihovima cjelokupan narodni život i običaji pretočili u lepršave stihove, probrane i cizelirane stilizacije, alegorijsko-metonimijsko-metaforične sintagme, domišljate slikove itd. Već je i površnim čitanjem (i doživljajem) ovih struktura uočljivo da je ovdje sve puno spontanosti i diskrecije, trpkoga humora i zajedljivosti, pregršti pohvala i rugalica, asocijativne i zbiljske erotičnosti, silne količine nabrekle mjesne duhovnosti i velika količina svih mogućih općeljudskih stanja!? Naši primjeri pokazuju kako sve može postati poezija, kad se dobro i uspješno sroči, kad je mašta neobuzdana i razigrana, kad su svi akteri (lirskoga događanja) željni igre, kad su kontekstualno povoljni uvjeti za pojavu ovakve poezije. Jer, ova poezija proizlazi izravno iz srca, iz igre, i njezino je *ludističko izvorište (obilježje)* zajamčilo silnu i sveopću optjecajnost.

15 Usp. o tome knjigu WOOLF, W.: *Vlastita soba*, Zagreb, 2003.

16 Usp. DELIĆ, Simona: *Između kletve i zakletve*, Zagreb, 2002.

2. Epske pjesme

Ropstvo Janković Stojana

*Koga jesu Turci zarobili?
Zarobiše Janković Stojana,
zarobiše Smiljanić Iliju.
U Stojana osta mlada ljubav,
mlada ljubav od petnaest dana.
U Ilije osta mlađa ljubav,
mlađa ljubav od nedilje dana.*

*U Stambol ih odvedoše,
Turci pokloniše caru čestitome.
Tamo ih je care poturčija,
kod sebe im dvore sagradija.
Tamo bili za devet godina
i desetu za sedam miseci.
Al govori Janković Stojane:
“O moj Ile, da moj mili brate,
sutra jeste petak turski svetac,
car će otić sa Turcim u šetnju,
a carica s bulama u šetnju.
Kradi, brate, ključe od riznica,
ja ću krasti ključe od darova
pa da pusta nagrabilo blaga,
da uzmemo dva dobra konjića
da bižimo u Kotare ravne”
I tu su se braća poslušala.*

*Kad osvani petak, turski svetac,
care ode s Turcima u šetnju,
a carica s bulama u šetnju.
Stojan krade ključe od darova,*

*a Ilija ključe od riznica,
pa su pusta nagrabilo blaga
i uzeli dva dobra konjića
i pobigli u Kotare ravne.*

(...)

*Kad uveče u večeru bilo,
ide majka u dvor kukajući.
Ona kuka kano kukavica
i spominje svog Stojana sina:
“Oj Stojane, jabuko od zlata,
majka te je već zaboravila,
snahe Jele zaboravit ne ću.
Snaho jelo, zlato nenošeno,
ko l' prida me staru išetat će,
ko li će me staru upitati:
‘Jesi li se umorila, majko?’”
Kad to začu ljuba Stojanova,
išetala pred bijele dvore,
prima majku na gospodске ruke
i govori svojoj staroj majci:
“Ti ne kukaj, moja stara majko,
tebe staru ugrijalo sunce,
evo tebi tvog Stojana sina!”
Kad ugleda ostarila majka,
kad ugleda svog Stojana sina,
mrtva majka na zemljicu pala.
Lipo Stojan majku otpravija,
kako carski valja i treba.”*

(Pjesma je nastala “u selu po imenu Cera, pokraj Unešića, (...) pjesme govorila starica Matija Sunara. Govorila ih je napamet, po sjećanju”; zapisala studentica Antonija Sunara, Vl. rkp. 2002c, str. 3a-8a.)

Gora baba je od vraga

*Stoji đava pokraj puta,
drži kesu zlata žuta.
Otud iđe stara baka
u jeziku zla, opaka.
Ona njemu ruku pruži
i s njome se odma druži.
Njega baka sve upita,
kuda oda, kud se skita.
Đava baki sve raskaza
i poslove svoje kaza...*

(Cera, Unešić, kao i u gornjoj pjesmi, str. 13a-15a)

Pjesma od vode

*Poćutite moja braćo mila,
kako nas je kuga umorila,
umorila i staro i mlado,
a niko se tome nije nado.
U iljadu i devet stotina
trijest druga nastala godina,
u proljeće pri' Markova dana,
to je bilo petnaestog travnja,
ne znam, brate, u koliko sati
poćela je voda izljevati...*

(Tolisa, Bosanska Posavina, zabilježio Nedeljko Nedić, po kazivanju svoje majke Ruže Nedić, rođ. 1922. u Tolisi; zapisala studentica Marina Martić, Vl. rkp. 2002d, str. 24-25. i dodala: "ne zna se pouzdano tko je autor ove pjesme, ali se vjeruje da je nastala u Tolisi".)

Odabir triju epskih pjesama može donekle dati uvid u epsko usmeno pjesništvo u suvremenim izvedbenim mogućnostima. Uočljivo je da ep-

ska narodna pjesma nestaje i u izvedbi, a rijetko je i u zapisima. Osobito se to odnosi na svijet tradicionalne junačke epike.

Prva pjesma, iako fragmentarna u odnosu na slične pjesme iz opsega motiva o *Stojanu Jankoviću*, daleki je odbljesak *odisejske motivike* u hrvatskome narodnom pjesništvu u vrlo reduciranu obliku. Uočljivi su tek blijedi tragovi svega onoga što se moglo dogoditi/događati nakon dužega muškarčeva izbivanja iz kuće, obitelji, zavičaja.

Kazivačica je neke dijelove pjesme, očito, “prepričavala” i pripovjedni je sloj zamjena i popuna mogućih čvršćih dijelova koji su se, ranije, pjevali.

Druge dvije pjesme *anegdotskoga* tipa epskih pjesama više su u maniri *pučkih pjesama* negoli izvorne i tipične epske usmene pjesme. Pjesme ovoga tipa (*anegdotskoga*) nešto su brojnije i u izvedbama i u zapisima u Hrvata. Iz naših je primjera očito umješno opijevanje odabranih zgođa/događaja važnih za neku sredinu.

3. Priče

Istaknimo na početku značenje pojma *priče*. Ovaj je izričaj općeprihvatljiv naziv za sve pripovjedne strukture u usmenoknjiževnoj komunikaciji. Ovdje ćemo (zbog ograničenosti prostora) donijeti samo nekoliko primjera, a u kraćem obrazloženju uputit ćemo na specificirano obilježje različitih tipova priča: bajkâ, predajâ, legendâ, basnâ, anegdotâ i drugih.

3.1. Osveta otete vile

Bila jedna rijeka u koju su se u ponoć dolazile kupati vile. To čuli momci pa odlučili ići vidjeti je l' to istina. Čuli su još i to ako neki uspije uzeti, kradom, kojoj vili haljinu, ona će mu doći kući i udat će se za njega. Momci su došli do rijeke i sakrili se. Kad je došla ponoć, eto ti vila. Sve poskidaju haljine, ostave na obali i odu se kupati. Tada jedan od momaka polako izađe, uzme jednu haljinu i pobjegne.

Prolazili dani, a ono nema vile. Dođe tako sedmi dan kad eto vile i moli ga da joj vrati haljinu. On joj reče da će to učiniti ako se ožene. Ona

pristane, ali nije dobila haljinu. Imali su i dijete. Vila je svejedno stalno molila da joj vrati haljinu. No, nije ju uspjela dobiti.

Nakon sedam godina bili su pozvani u svatove. Ona je muža molila, da joj bar sad, dâ haljinu da obuče jer će tako biti ljepša. On nakon nekog razmišljanja popusti.

Odu oni u svatove i cijelo vrijeme su plesali i zabavljali se. Kad je došla ponoć, uzme vila dijete u naramak, popne se na stol i stane se okretati u čavrndiju (Okretati u čavrndiju = vrtjeti se u krug) i govoriti: “Stolovna, pustolovna, uvijek bila pusta, gola. Bez drveća i bez cvijeća, nek te prati svud nesreća!”

Vila tako nesta zajedno s djetetom, a od tada na tom mjestu ništa ne raste i nikad nije bilo naseljeno.

(Gornji Volar, Sjeverna Bosna, kazivala Olga Tadić, rođ. Tolić, 1944. u Gornjem Volaru gdje je živjela do 1993., a od tada u Grubišnom Polju; zapisala studentica Ivana Tolić. Vl. rkp. 2002e, str. 87.)

3.2. Razumi šta životinje pričaju

Čobani su čuvali ovce i zapalili su kupinu. I u kupini je bija jedan rastić i na njemu se pokazala zmija. I jednome je dječaku bilo milo da će zmija izgorit, i on je njome pružija svoj prut i ona je skočila na prut i spasila se. I ona je njemu šaptala da će on sve razumit šta životinje pričaju, a samo da ne smi nikome kazat. Ako bi kome kaza, da ne umre. I on je tako odrasta i dođe vrime, on se oženija. E, putovali su on i žena na konjin. Žena je jašila na kobili, žena je trudna bila, a on je jašija na konju. I sad konj rže kobili da šta ne ide, šta j' stala. A ona njemu odvrća da je lako njemu, a da ona nosi u sebi muško ždribe i ženu, i u ženi muško dite. A on se na to nasmija da mu žena nosi sina. E, a sad će žena čemu se smija, a on da ne smi kazat, da će umrit ako kaže. A ona uporna da kaže, da kaže. Kaže on “dobro”, kad ga se nije ostavila nego da mora kazat, da mora sazvat sve svoje prijatelje, i počastit jih. I onda umrit, i životinje, i sve šta ima, i sve. I tako je doša dan da će on pozvat prijatelje, i morat će to kazat, i on će umrit. Došli prijatelji, to ima stol se pripremat, al svak je tužan, nik ništa ne ide. Dovea je pase i mačke, al' svak je tužan, nikom se

ne ide. Doša pivac i kokoši, pivac ide, dabome. Kaže njemu pas da kako može ist, da će gospodar umrit. Kaže on “zašto?” Kaže njemu pas da zašto. Kaže on vuku: “Ja imam sto žena, kad mi nešto nije pravo, a ja svaku kljunom u glavu i kokoši su sve bile zadovoljne”. A on ode kad je razumija što pivac kaže pa on lipo uztea, čovik, pa lipo ženu natuka.

Nije ga više pitala čemu se smija. I tako on ostvari obrat.

(Cera, Unešić, kazivala starica Matija Sunara; zapisala studentica Antonija Sunara, Vl. rkp. 2002c, str. 24a.)

3.3. Legenda o Ivanščici

Narod vjeruje da je Ivanščica zapravo jedan zmaj koji spava jer i izgleda kao zmaj. Glava tog zmaja je u okolini Zeline, a na vrhu glave je jedna crkva koja nikad ne zvoni da ne bi probudila zmaja. Vjerojatno, u prošlosti dok je crkva još zvonila desio se potres, pa narod vjeruje da se to zapravo probudio zmaj. I zato ni danas ta crkva nikad ne zvoni.

(Bedekovčina, kazivao Nenad Kralj, rođ. 1962. u Bedekovčini; zapisala studentica Ana Samardžija, Vl. rkp. 2002c, str. 93.)

3.4. Lisica i jazavac

*Kad je bilo jesenskoga dana
pošetala dva čudna prijana.
Dva prijana jednolike čudi,
mudra lija i jazavac ludi.
Pa su išli kroz dvoricu bajnu,
viru dali i kleli se za nju:
“Zajedno ćemo za života cila
lov diliti u dva u tri dila.”
Pa se virom pozakleli tvdom.
Kanu lija kroz goru nizbrdo.
Kad je bila tamo pri izlazu,
polako se došulja na lazu.*

*Nađe obrok mesa debeloga
pa se vrati do brajana svoga.
“Bolan brajo, kako tvoja seka
nađe ručak izabrana jela.
Malo jesti, al’ je, brajo, slasno
ručat ćemo na gospodsko krasno.
Nude, brajo, vištinu pokaži,
i seka će pripaziti na straži,
da nam kogod ne bi priskočija
i naš lipi ručak ištetija.”
Lipo meso i još lipše hvale
u jazecu srce razigrane.*

*On ne misleć na izdaju crnu,
 prvim nogam u gožđe usrnu.
 Napeta se gožđa odapela
 i u klišta noge mu saplela.
 "A hvala ti svalovina mala,
 bolan seko, izbavi me jala!"
 A u lije tri paklena vruga,
 ona mesa latila se draga.
 Meso ide, brke oblizuje:
 "Nemoj, jazo, siloviti biti
 jer ćeš kitnjom gožđe uloviti!
 A šteta je kad dođe do ruke
 da propadne od tuđe muke."*

*Al' se jazo varci dositija
 i na liju izvrati se rlo
 i zubima ščepi je za grlo.
 Bajna lija milosrđe išće,
 a jazavac sve to bolje stišće.
 Uto seljak glasno se raskrivi:
 "Drži, jazo, drž, sokole sivi!"
 Proburazi liju prokletnicu,
 a jazavcu odape stupicu.
 "Seli, jazo, junačino stara,
 da ti valja koža dva šuplja dinara
 i tvoja bi pošla do pazara!"*

(Cera, Unešić, kazivala starica Matija Sunara; zapisala studentica Antonija Sunara, Vl. rkp. 2002c, str. 22a-23a.)

3.5. Marulićeva avantura

Krajnjim zapadnim rtom Marjana, gdje su se noću palile vatre da bi pokazivale lađama put kroz noć, uz pećine, tajna skloništa strastvenim ljubavnicima, krivudavim uličicama, svake ljetne noći koračala su dva prijatelja: Marul i Dmine. Zaustavili bi se kod gradske straže i kad bi s tornja otkucala ponoć, na kićenom balkonu pojavila bi se divna djevojka, zavodljiva, duge crne kose i pozvala jednog od dvojice prijatelja. Naime, kod nje bi Marul i Dmine naizmjenično provodili strasne noći. Te je noći bio Marulov red, ali Dmine je bio toliko nestrpljiv da se Marul odrekao čari strasne noći u korist prijatelja i ostao bdjeti na straži. U zoru, kad su se oglasili prvi pijetli, s balkona je do Marulovih nogu doletjela teška vreća. U vreći je bio leš Marulova prijatelja, Dmine, s odsječenom glavom na kojoj su još oči bile širom otvorene. Što se te noći bilo stvarno dogodilo, do danas je ostala nerazriješena tajna. Ljetopisci i Marulićevi biografi trude se da tu zgodu prikažu kao čudo koje je Marula spasilo od sigurne smrti i kao znak sudbine. Priča se da je nakon tog događaja Marulić živio isposničkim životom. Napustio je vesela društva, smijeh i

britke šale. Postao je pokajnik i povukao se na otok Šoltu, u stalnom bijegu pred svojom sudbinom.

(Split, kazivala Luca Ružić, domaćica Split; zapisala studentica Ivana Sabljak, Vl. rkp. 2002a, str. 50.)

Ovi odabrani primjeri, iz većega obilja zapisa, samo su dijelom dostatni za mogući stručnu tipologizaciju.

Bajke i bajkovite strukture u ovome ispisu nisu osobito reprezentativne ovome narativnom obliku usmene književnosti. Po svojoj strukturi uglavnom odgovaraju već učinjenim opisima bajkâ.¹⁷ Bajke i bajkovite strukture u hrvatskoj usmenoj književnosti imaju svoj repertoar glavnih junaka i drugih aktera, njihovih akcija i reakcija, relativno manji broj funkcija. Ono što je vidljivo i iz ovoga odabira, pričanje ovih priča, i fantastično u njima, te brojne govorene vrijednote lokalnih govora – bolji su dio ove narativne vrste.

Predaje u novim zapisima pripadaju svim poznatim tipovima hrvatskih usmenih predaja: povijesnima, etiološkim i mjesnim i izrečene su svim tipovima predajnih struktura, najčešće u memoratima i fabulatima. Prevladavaju, i inače, one iz područja mjesne duhovnosti kojima se najčešće objašnjava nešto važno za pojedino područje: postanci, mjesne zanimljivosti, objašnjenja, zgode. Olabavljeno je u velikoj mjeri općenarodno *vjerovanje* u to o čemu se priča, a umjesto vjerovanja snažnije je izražena pričalačka *tvrdnja* o nečemu o čemu se priča, a time se oblikuje književna struktura koja toliko ne obvezuje recipijente.

Uočavaju se neke općepoznate vrijednosti hrvatske usmene naratologije: dinamični pripovjedni postupci, nekonvencionalna uporaba upravnoga i neupravnog govora, vještina uporabe slobodnoga upravnog govora, specifično dijalogiziranje i ostale pripovjedne manire koje su uvjetovane određenom mjesnom duhovnošću. Treba opet istaknuti veliku pripovjednu raskoš i mogućnost specifičnoga književnostilskog cizeliranja hrvatskih narodnih govora. U cjelini, to su govori i govorene

17 Usp. o tome brojne knjige Maje Bošković-Stulli i stručni opis za "Stoljeća hrvatske književnosti" (*Usmene pripovjetke i predaje*, MH, Zagreb, 1997.). Dijelom se o tome govori i u tekstu BOTICA, S.: "Mit i hrvatske narodne bajke", u: *Zlatni danci*, zbornik, Osijek, 2001., str. 6-15.

vrjednote određenoga mjesnog mentaliteta, i specifični načini komunikacije, i iznimne vrijednosti neverbalnih komunikacijskih izričaja.

Neke od predaja zahvaćaju tamne, nejasne i tajanstvene motive: susrete s vilama, nadzemaljskim bićima, vragovima, vješticama (coprnicama), zlim silama (mrak, mora, smrt, rugoba, strah...), i to sve u posve personificiranom obliku. Pripovjedači ovih struktura nisu se ustručavali otkrivati neke tajne (inače često tabuirane), objašnjavati ih i davati im (uglavnom) antropomorfno obilježje.

Vidljivo je također da je i ovaj predajni oblik doživio određenu transformaciju, uglavnom po načelu skraćivanja, apstrahiranja, gnomičnosti. Umjesto dužih narativnih pasaža starijih zapisa (posebice iz druge polovice 19. stoljeća), ovdje se uočava samo formulirana informacija koja pravo značenje dobiva tek u određenom kontekstu, u specifičnoj mjesnoj duhovnosti. I baš tu, u području mjesne duhovnosti, predaja dobiva smisao verbalnoga znaka mjesne kulture, s izrazito kontekstualnom ovisnošću.

Legende, i kraće legendarne strukture, najčešće su iz područja kršćanske duhovnosti i vezane su pretežito za čudesna događanja (očudotvorenja) mjesnih zaštitnika, biblijskih likova, kršćanskih svetaca. U suvremenim je zapisima, inače, najviše priča o putovanju Isusa i svetoga Petra, njihovim dogodovštinama u susretu s ljudima, brojnim čudesima koja su ih pratila.

Legendarno je i često susretanje nadzemaljskih likova (vila, vragova) i pripovjedanje o događajima u susretu s takvima. Legendarni su i brojni primjeri čudesnoga koji – kao znak – jamče neko zbiljsko događanje.

Neke od legendarnih priča ne mogu se razdvojiti od predaja, a neke su istodobno i jedan i drugi tip priča. Takve su priče o darovanju nje-muštoga jezika, o vragu i doživljajima s njime, o tome kako se nadzemaljskim darom postaje jak, o susretu s vilama, utvarama i sl. Istodobno treba reći da je i u ovim kraćim pripovjednim tipovima (predajama/legendama) mnogo bajkovitoga, pa su mnoge priče *hibridna vrsta* koja često miješa i isprepleće specifična obilježja pojedinih vrsta. Time i narodna pripovjedna književnost u određenoj mjeri pomiče i briše granice među vrstama i dovodi tradicionalno razdvojene vrste do unifikacije.

Ovaj proces *pomicanja granica* upravo se najviše i vidi u narativnome diskurzu kao najčešćemu tipu narodne književnosti uopće.

Basne su inače rjeđi pripovjedni oblik hrvatske usmene književnosti. Zašto je to tako, i zašto nema više basnâ u izvedbama i zapisima među Hrvatima, pokušalo se odgovoriti na drugome mjestu.¹⁸

Anegdote su u suvremenim zapisima čest, zapravo najčešći oblik i podjednako se javlja u svim hrvatskim sredinama. Kao što je inače svojstveno ovom obliku priče, obično se u kratkim naznakama prikazuje neko zanimljivo mjesno događanje. Akteri, obično profilirani mjesni tipovi/junaci, čine ono što je tipično za neku sredinu. I sva druga obilježja sredinâ, u govoru, konfiguraciji, strukturaciji, dolaze do izražaja.

Vicevi i *priče iz života*, kao važniji pojavnici suvremenoga verbalnog folklornog (novo)govora, nisu zastupljeni u ovom izboru. No, po svim svojim odlikama zavrjeđuju pozornost.

4. Ostali oblici

Izričajem “ostali oblici” obuhvatit će se razni tipovi onoga što se tradicionalno nalazi unutar *retoričke vrste* usmene književnosti i *jednostavni (sitni) oblici* te ono što po, sadržajnom sloju, može pripadati prijelaznim oblicima između usmene i pisane književnosti (frazelogizmi, grafiti, epitafi).

4.1. Brzalice

- *Jegiba u brigu, jegiba na brigu, jegiba jegibčiče leže.*
- *Puran pikće prikopikće.*
- *Išo popo po zidu, upro prstom u zvizdu.*
- *Crna čipka, bila čipka, čipka čipku priskočila.*
- *Kvrc kljunac u tanjurac u gavrana modar kljunac.*

(Slavonski Brod, kazivao Danijel Matić, rođ. 1953. u Slavonskom Brodu; zapisala studentica Ana Samardžija, Vl. rkp. 2002c, str. 95.)

18 Inače je u svim dosadašnjim zapisima studenata, u dvadesetogodišnjem trajanju, bilo svega stotinjak primjera. Usp. o tome RUDAN, Evelina – BOTICA, Stipe: “Hrvatske usmene basne u suvremenim zapisima”, u: *Zlatni danci 4*, zbornik, Osijek, 2003., str. 61-78.

4.2. Brojalice

*Moj prasiclin po cesti begiclin
v moj luklin nutri smuklin.
Majne flancen sve potancen.
Da sam ju ja videl,
ja bi ji se ales fir četri noge
veksnajden.*

(Črnc, varaždinsko područje, kazivala Melita Vrček, 26 godina; zapisala Martina Mrak, Vl. rkp. 2002a, str. 384.)

Jednostavni ili sitni oblici vrlo su zastupljeni u novim zapisima, i to svih paremioloških tipova i vrsta.

4.3. Poslovice

- *Čim bliže oženiti, čim dale pokumiti.*
- *Dok ga močke ne, miši i po plafonu plešejo.*
- *Saka sveča jampot dogori.*
- *Um umuje, car caruje.*
- *Žena drži tri vogle hiže, i četrtoga potpomaže.*

(Kazivala obitelj Šafarić u Držimurcu; zapisala studentica Ines Šafarić, Vl. rkp. 2002c, str. 37-40.)

4.4. Narodne izreke (frazelogizmi, paremiologizmi)

- *Uprtila je brime ko škoj.*
- *Stavio je obraz pod noge.*
- *Dupla mu je gubica.*
- *Njemu pluta i kamen.*
- *Izila mu guzica dušu.*

(Potomje, Pelješac, kazivao Branimir Ivan Nedjeljko Rusković, rođ. 1917. u Potomju; zapisala studentica Martina Perić, Vl. rkp. 2002a, str. 99-100.)

4.5. Zagonetke

*Malo zavinuto, v pucu porinuto.
Prvo malo boli, posle dobro stoji?
(naušnica)*

*Moj klin v črnu luknju,
z riti pomignem pa je nutri?
(noga i čizma)*

*Kuha se i peče, pod stol se meče.
Ni pes ni maček ga neče?
(čačkalica)*

*Hitiš v zrak - belo je,
opadne dole – žuto je?
(jaje)*

(Črnek, Varaždin, kazivala Melita Vrček, 26 godina; zapisala studentica Martina Mrak, Vl. rkp. 2002a, str. 388.)

4.6. Kletve

- *Dabogda te parangalin tražili.*
- *Rafo sine, majka te mila u kavi popila!*
- *Oči ti prsle, dabogda!*
- *Dabogda te sutra cilo selo ispraćalo!*
- *Dabogda cili život za zdravlje radija!*

(Komin, kazivao Nediljko Vlaović, rođ. 1924. u Kominu; zapisala studentica Ana Mušćet, Vl. rkp. 2002c, str. 389.)

4.7. Grafiti

- *Ljubav je slijepa, zato se zaljubljeni pipaju.*
- *Lijepo je biti važan, ali je važnije biti lijep.*
- *Kada bi progutao muhu, imao bi više mozga u trbuhu nego u glavi.*
- *Da mi je ženska pamet da se malo odmorim.*
- *Ja sam sâm sebe stvorio (dopisano: prihvaćamo tvoju ispriku).*

(Zagreb, od 1995. do 2002.; zapisivala Ivana Šunc, l. rkp. 2002e, str. 3-38.)

4.8. Epitafi

(Varaždinsko groblje)

*Čovjek nemre nikad znati,
kad ga hoće Bog pozvati.
Ah! Kad drugać nemre biti,
daj nam Bože tem se ziti!*

(Zagreb Stenjevec)

*Otkad dušo ti mi ode
mome oku iz okruga,
na srce mi pade tuga,
kao mraz na jadan cvijet.*

(Zagreb, Vrapče)

*Putniče, kad prođeš pored mog groba,
sjeti se mog mladog doba,
i kaži, zar to nije grehota
da ja ležim ovdje željna života.*

(Novsko groblje)

*Kad te polože u grob,
tu nećeš nestati.
Zar sunce i mjesec
nestanu kad zađu?*

*Bolno i stvarno u srcu tmine majka plače i živi bez tebe,
položio si život u Uštici
na oltar domovine.
Prošao si Bljesak, zatekla te Oluja i nesretni vijek,
ostade majka, ranjeni brat
jadni, uplakani zauvijek!*

Zagonetke u novim zapisima također su iz opsega relativno poznatoga repertoara. Ipak, vrijednost je ovih zapisanih primjera i u tome što pokazuju da se ovaj oblik još upotrebljuje, i proizvodi, i da je zadržao dio svoje ludističke znatiželje.

Novi zapisi pokazuju da je vrlo tanahan oblik, u izvedbama, narodnih *blagoslova*. Nešto zabilježenih primjera uglavnom su stereotipni. Ali, i ovdje se pokazuje da je suprotnost obliku *blagoslova* – *kletva* vrlo uporabljiva u hrvatskoj sredini. Naši primjeri pokazuju da ih ima vrlo mnogo, i to umješno i višeznačno sročeni, da su proistekle iz opora/drska stava prema nekim životnim situacijama.

Poslovice su u novim zapisima uglavnom već ranije poznati, i zapisani, primjeri. Svojom brojnošću i uspješnom stilizacijom novi zapisi pokazuju veliku uporabljivost ovoga oblika, ali i to da se tipovi ove narodne mudrosti još cijene. Terenski radovi iskazuju u kakvome se kontekstu pojavljuju i tko su im primarni korisnici. Zanimljivo je da ih sve više upotrebljuju intelektualni slojevi pučanstva. Uporabni primjeri, iz ovih zapisa, upućuju na to da je relativno lagan put od “narodnoga izbora” (i govorenih fiksacija) do svezvremenske uporabljivosti.

Grafiti su u suvremenoj urbanoj sredini učestali. Zahvaljujući inače marnom radu studenata¹⁹, i ovdje se može vidjeti motivski i izražajni vid ove djelatnosti, grafitarenja. Iako je ponešto dvojbeni svezveza usmene književnosti i grafita, ipak je uočljiva stilizacijska bliskost grafita s nekim tipovima usmene književnosti. Posebno ističem rad studentice Ivane Šulc koja je pribilježila sve zagrebačke prostore gdje se grafiti inače pojavljuju i uputila na njihovu funkcionalnost.

Epitaf, kao pojavni oblik tradicijske kulture – iako nije u izravnoj vezi s usmenom književnosti – može uspješno pokazati svezvezu između epitafske stilizacije i stilizacija usmene književnosti, posebice u formulativnoj kategoriji. Naši primjeri pokazuju da su usmenoknjiževne stilizacije brojno i lako prešle u ovaj nadgrobni govor. Istodobno se u epitafnoj književnosti lako uočava kontekst: sredina, obilježje ljudi, sustavi vrijednosti, život i sve njegove manifestacije.

19 Usp. knjigu *Suvremeni hrvatski grafiti*, P. P. Pavičić, Zagreb, 2000., u kojoj su otisnuti zapisi studenata od 1990. do 2000. na širem hrvatskom području.

Zaključak

Novi zapisi usmene književnosti pokazuju da je ova vrsta književnosti u hrvatskoj sredini još uvijek itekako životna, da se davno usvojene i “znane” stilizacije pomno čuvaju. I ono što je za našu temu osobito važno: još uvijek se izvode i prenose. Svakako, imaju više funkcija, a ponajvažnija je estetska jer *ima ljepote* u ovim plodovima maloga čovjeka. Važno je istaknuti i pojam *kontinuiteta* jer ovi tekstovi pokazuju da nije prekinuta prisna sveza između suvremenosti i tradicije. Tradicija zna živjeti i oživjeti u nekim svojim oblicima, a kada se pogleda njihova dinamička struktura, vidljiva i u našim primjerima, može se govoriti i o nekim vječnim pojavnim oblicima.

Usmena književnost za tradiciju je nedvojbeno nezaobilazna.

Literatura

- BITI, Vladimir: *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Matica hrvatska, Zagreb, 2000.
- BOŠKOVIĆ STULLI, Maja: *O usmenoj tradiciji i životu*, Konzor, Zagreb, 1999.
- BOTICA, Stipe: “Hrvatska usmena književnost u zapisima studenata Pedagoškog fakulteta Sveučilišta u Mostaru”, u: *Motrišta*, Mostar, lipanj 2000., str. 101-124.
- ISTI: “Mit i hrvatske narodne bajke”, u: *Zlatni danci*, zbornik, Osijek, 2001., str. 6-15.
- ISTI: *Lijepa naša baština*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1998.
- ISTI: *Usmene lirske pjesme*, Stoljeća hrvatske književnosti, Matica hrvatska, Zagreb, 1996.
- DELIĆ, Simona: *Između kletve i zakletve*, Zagreb, 2002.
- DELORKO, Olinko: *Lirske narodne pjesme*, PSHK, knj. 23., Matica hrvatska, Zagreb, 1963.
- ISTI: *Zanemareno blago*, Zagreb, 1979.

- DRAGIĆ, Marko: *Deset kamenih mačeva*, Nakladna kuća Sveti Jure, Baška Voda, 1999.
- ISTI: *Od Kozigrada do Zvonigrada*, Nakladna kuća Sveti Jure – Ziral, Baška Voda – Mostar, 2001.
- RUDAN, Evelina – BOTICA, Stipe: “Hrvatske usmene basne u suvremenim zapisima”, u: *Zlatni danci 4*, zbornik, Osijek, 2003., str. 61-78.
- *Suvremeni hrvatski grafiti*, P.i P. Pavičić, Zagreb, 2000.
- *Usmene pripovjetke i predaje*, MH, Zagreb, 1997.
- WOOLF, Virginia: *Vlastita soba*, Zagreb, 2003.